

Explaining and Evaluating the Quality of "Spirituality" in the Urban Spaces of Isfahan

ABSTRACT INFO

Article Type

Original Research

Authors

1. Elham Ghasemi
- 2.* Seyed Mahdi Khatami
3. Mahdi Motia
4. Mohammadreza Pourjafar

1 PhD. of Urbanism, Faculty of Art and Architecture, Department of Urban Design and Urban planning, Tarbiat Modares University (TMU), Tehran, Iran.

2*. Assistant Professor of Urban Design, Faculty of Art and Architecture, Department of Urban Design and Urban planning, Tarbiat Modares University (TMU), Tehran, Iran.
3. Associate Professor of Quran and Hadith Sciences, University of Isfahan.

4. Professor of Urban Design, Faculty of Art and Architecture, Department of Urban Design and Urban planning, Tarbiat Modares University (TMU), Tehran, Iran.

*Corresponding Author

S.Khatami@modares.ac.ir

Article History

Received : November 7 , 2022

Accepted : January 1, 2023

Copyright© 2020, TMU Press. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial

4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

ABSTRACT

Aims: One of the challenges of today's world is the crisis of spirituality, which occurred mainly due to the focus of modernism on materialism and consumerism. In the last twenty years, the ideas of thinkers about spiritual architecture and urbanism have started. The purpose of this research is to understand the dimensions of the quality of spirituality and evaluate it in some urban spaces of Isfahan.

Method: A simple review method was used to review the literature, a Delphi method and a semi-structured interview with elites and an in-depth interview with citizens were used to identify the characteristics of spiritual urban spaces. Interviews analysis with thematic analysis.

Findings: The opinions of two groups of elites and citizens in order to rank 22 selected spaces of Isfahan city based on a Likert scale were analyzed using a questionnaire and Friedman's test to rank the perception of spirituality and variance analysis has been used to compare the perception of spirituality of different groups.

Conclusion: The results show that the spiritual urban space is formed in a context based on religious or non-religious beliefs and each of these contexts lead to the formation of social and cultural identity in the city. Such spaces have different effects on people, which include a good relationship with God, himself, others, and nature. Also, based on the scores of two groups of professors and citizens, Jame Mosque has the highest score and Hassan Abad Bazaar has the lowest score for the level of spirituality in the urban spaces of Isfahan.

Key words: Spirituality, Quality of urban space, Spiritual urban space, Urban space of Isfahan

تبیین و سنجش کیفیت «معنویت» در فضاهای شهری اصفهان^۱

الهام قاسمی

دکترای شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران

* سید مهدی خاتمی

استادیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران

مهدی مطیع

دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اصفهان

محمد رضا پور جعفر

استاد گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران

چکیده

اهداف: یکی از چالش‌های امروز جهان بحران معنویت است که عمدها به علت تمرکز مدرنیسم بر مادی‌گرایی و مصرف‌گرایی رخداده است. در بیست سال اخیر نظریات اندیشمندان مختلفی پیرامون معماری و شهرسازی معنویت‌گرا آغاز شده که گام مهمی در تحقیقات حوزه معنویت بشمار می‌رود. هدف این پژوهش فهم ابعاد کیفیت معنویت در فضاهای شهری و سنجش آن در برخی فضاهای شهری اصفهان است.

روش‌ها: در بخش کیفی از روش مروری‌سیستماتیک جهت مرور ادبیات‌ موضوع، روش دلفی و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با نخبگان و متخصصین (۵۱ نفر) و مصاحبه عمیق با شهروندان (۲۱ نفر) جهت شناسایی ابعاد معنویت و ویژگی‌های فضاهای شهری

معنوی بهره گرفته شده و مصاحبه‌ها با روش تحلیل‌مضمون، تحلیل و شبکه مضامین ارائه شده‌است.

یافته‌ها: در بخش کمی، آرای دو گروه نخبگان (۵۱ نفر) و شهروندان (۴۰ نفر) به منظور رتبه‌بندی ادراک معنویت از ۲۲ فضای منتخب شهر اصفهان بر اساس مقیاس لیکرت به وسیله پرسشنامه بررسی شده و از آزمون فریدمن جهت رتبه بندی ادراک معنویت و از تحلیل واریانس یک طرفه جهت مقایسه ادراک حس معنویت گروه‌های مختلف استفاده شده است.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهد فضای شهری معنویت‌گرا در بستری (زمینه پیشینی) بر اساس اعتقادات دینی یا غیردینی شکل گرفته و هر کدام از این زمینه‌ها به شکل‌گیری هویت اجتماعی فرهنگی در شهر ختم می‌شوند که بسترساز خلق فضاهای شهری معنوی است. این‌گونه فضاهای اثرات متفاوتی بر افراد دارد (اثرات پسیونی) که شامل ارتباط مطلوب فرد با خدا، خود، دیگران و طبیعت است. هم چنین بر اساس امتیازات دو گروه استاید و شهروندان به میزان معنویت در فضاهای شهری اصفهان، مسجد جامع بیشترین و بازارچه حسن آباد کمترین امتیاز را کسب.

واژگان کلیدی: معنویت، کیفیت فضای شهری، فضای شهری معنوی، اصفهان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱، ۸، ۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱، ۱۰، ۱۱

* نویسنده مسئول: S.Khatami@modares.ac.ir

۱. مقدمه

جهان در پانصد سال گذشته به تدریج وارد دوران علمی- فناوری شده اما تفکر صرف مادی‌گرایی، عامل تهدید کننده زندگی و حیات در زمین گردیده است. با این حال، بشر هنوز به این باور نرسیده است که برای بقای حیات خود باید راهکار نوینی جستجو کند تا برای خود و محیط پیرامونش مفید واقع گردد^[۱]. امروزه، اهمیت این موضوع به وضوح با چالش‌های جهانی از قبیل بحران اقتصادی جهان؛ تغییرات آب و هوایی؛ و

^۱ این مقاله برگرفته از رساله دکترای نویسنده اول با عنوان «تبیین چارچوب فضاهای شهری معنویت‌گرا در شهرهای معاصر ایران (مورد مطالعه: شهر اصفهان)» به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم و چهارم است، که در گروه شهرسازی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس تهران انجام شده است.

شهرها در ارتباط با تغییرات کلی و الگوهای زندگی شهری و روستایی می‌داند [۱]. در این راستا دستورالعمل هایی برای ایجاد فضاهای شهری معنویت‌گرا، اصول طراحی و راهکارها مبتنی بر شیوه‌های معنوی، تعالیم و اهداف مشترک مذاهب مطرح شده و بیان می‌کند این ارزش‌های کلی باید در معنای مقدس، اخلاقی و انسانی خود، مورد توجه قرار گیرند [۲].

با این وجود پژوهش‌های انجام شده در زمینه معنویت در حوزه‌ها و رشته‌های پرستاری [۷]، پزشکی، روانپژوهی و روانشناسی و علوم مغزی ذهن صورت گرفته است [۳].

در حوزه معماری نیز در طی چند دهه گذشته کنفرانس‌هایی در حوزه فرهنگ، مراسم و معانی مکان‌های مقدس و معماري مذهبی برگزار شده است. این کنفرانس‌ها شامل «سمپوزیوم میان رشته‌ای در تعریف و طراحی فضای مقدس» (دانشگاه میامی، ۱۹۹۳)، «ساخت مکان‌های مقدس»، کنفرانس تحقیقاتی «فرم محیط ساخته شده و فرهنگ» (دانشگاه سینسینیاتی، ۱۹۹۷) است.

از آنجا که پژوهش‌های شهری بالاخص معنویت و فضاهای شهری در این زمینه بسیار انداخته است، این پژوهش با هدف فهم ابعاد کیفیت معنویت در فضاهای شهری و به طور خاص سنجش آن در برخی فضاهای شهری اصفهان انجام شده است. از این رو فضاهایی از اصفهان در مقیاس‌های مختلف محلی، فرامحلی و شهری انتخاب شده تا توسط گروه نخبگان و شهروندان از لحاظ داشتن حس معنویت مورد ارزیابی قرار گیرد.

۲. ادبیات موضوع

۲-۱. تعریف واژه معنویت

افزایش روند شهرنشینی بسیار مورد بحث قرار گرفته است. اما از نگاه بسیاری از اندیشمندان بحران امروز جهان، بحران معنویت^۱ است [۲]. در همین راستا در چند دهه گذشته، بازخوانی گفتمان‌های مبتنی بر معنا و حکمت به وجود آمده است، زیرا رویکردهای مبتنی بر علم به طور کامل قادر به پاسخگویی بسیاری از مشکلات اساسی بشر نبوده‌اند [۳].

مفهوم شهر معنویت‌گرا^۲ از فیلیپ شلدراک نقل شده که بیان می‌کند «پاسخ‌های صرفا ابزارگرایانه یا سودآورانه به آینده شهرها کافی نیست. ما به شدت نیاز به ایجاد یک دیدگاه شهری، اخلاقی و معنوی هستیم» [۴].

رویکردهای مختلف معنویت در شهر و فضای شهری، راه را برای «توسعه زیست محیطی معنویت‌گرا» باز کرده که به مقابله با سبک زندگی مصرف‌گرایی، همسازی با طبیعت و حفظ هویت زیستمحیطی می‌پردازد [۵]. نگاه معنویت به شهرها، «شهرسازی مبتنی بر احترام» است؛ یعنی نوعی از شهرسازی که احترام به «طبیعت» و «انسان» را در فضاهای شهری مورد توجه قرار می‌دهد. این نوع از شهرسازی به زندگی شهری تاکید دارد که «اخلاق حفاظت» را برتر از مصرف‌گرایی؛ و «توسعه معنوی و کیفی» را برتر از رشد مادی و کمی می‌داند [۶]. مفهوم «شهر متعال^۳» نیز به مفهوم شهر معنویت‌گرا ارتباط اساسی دارد و پایه‌ها و اصول متعالی که در هزارسال گذشته باعث ایجاد شهرها شده و شهرهای تاریخی خاورمیانه (نظیر اصفهان در ایران، فاس در مارکش، مکه در عربستان و شهر گیکلی تپه^۴ در ترکیه- معروف به اولین شهر معابد جهان) را شکل داده و حفظ کرده‌اند را کلید اصلاح امروز و آینده

است که دین دار بوده و معنویت او مبتنی بر دین باشد، اما در دیدگاه دوم فرد می‌تواند معنیوی باشد بدون آن که دیندار باشد. بر اساس مرور منابع، تعریف مناسب معنیوت که در برگیرنده تمام ابعاد دینی و غیر دینی و ابعاد انسانی و محیطی است و مناسب پژوهش پیش روست به شرح زیر است: معنیوت مفهومی فرادینی (دربرگیرنده دین و غیر دین) است که در زمینه های متفاوتی به کار می رود و برای افراد مختلف در زمانها و فرهنگ های مختلف معانی متفاوتی داشته و با این مفاهیم ارتباط نزدیک دارد: داشتن احساس «هدف»، «معنا» و «ارتباط» - با خود، دیگران، طبیعت، خدا، جستجوی کمال و وحدت، امید و هماهنگی، اخلاقیات، اعتقاد به موجود یا موجودات مرتبه متعال و برتر، و در نظر گرفتن ابعاد متعال در همه ابعاد زندگی، در راستای این احساس که در زندگی چیزی بیشتر از زندگی مادی و قابل تجربه هم وجود دارد، و به زندگی افراد «معنا» و «ارزش» و «آرامش» می بخشد. این تعریف می تواند در حوزه طراحی شهری در قالب فضاهای شهری و شهر معنویت گرا مورد استفاده قرار گیرد.

۲-۲. مطالعات فضای شهری

فضای شهری را می توان به مثابه فضایی تعریف کرد که اجازه می دهد مردم به آن دسترسی داشته باشند؛ فعالیت هایی در آن صورت می پذیرد و فضایی است که یک سازمان عمومی آن را کنترل می کند. ویژگی و خصوصیت یک فضای شهری در سه بعد مورد توجه است: اجزاء تشکیل دهنده فضا (ساختمان ها، مناظر سخت و نرم، تجهیزات و کاربری ها و فعالیت ها) که عوامل محسوس و ملموس و قابل سنجش فضا را تشکیل می

معنویت مفهومی چند بعدی است و تعریف دقیق و کاملی برای آن ارائه نشده است. در بیشتر منابع، معنیوت حرکت به سوی تعالی و کمال، ارتباط و اتصال (ارتباط با خود، خدا، طبیعت و دیگران- جامعه)، داشتن معنا و هدف در زندگی، و اعتقاد به قدرت بالاتر (الوهیت یا غیر از آن) تبیین شده است. در نظریه واتسون (۱۹۸۹) معنیوت به عنوان نوعی خودآگاهی و توانمندی انسان در راستای فراتر رفتن از خود عادی و به کمال رسیدن است [۷]. معنیوت مفهومی است که در زمینه های متفاوتی به کار می رود و برای افراد مختلف در زمانها و در فرهنگ های مختلف معانی متفاوتی دارد. این مفهوم شامل چند مضمون اساسی است، اعم از داشتن معنا، ارزش، تعالی، ارتباط و شدن (به مفهوم کمال). معنیوت شامل «مفاهیم متعال» و یا فراتر از درک و محدودیت آگاهی فردی؛ ۲) ارتباط اساسی فرد با دیگران، طبیعت و / یا (اما نه لزوما) الوهیت؛ ۳) اعمال، آینینها و تجربه ها و ۴) حس معنایگرایی وجودی است [۲].

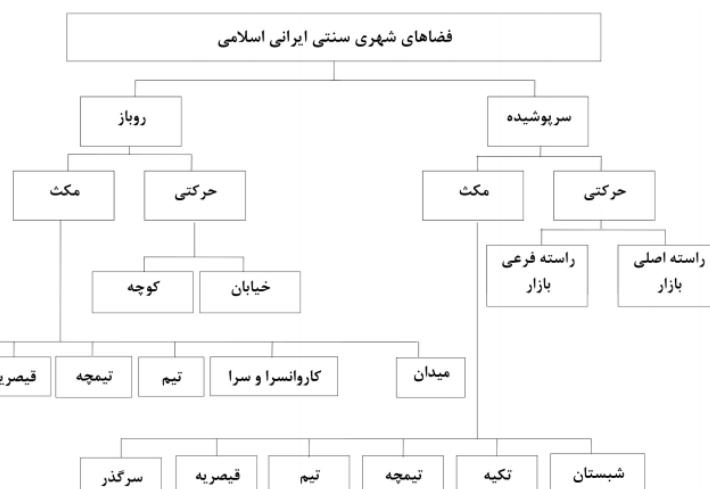
در حالی که معنیوت برای مسیحیان و مسلمانان و کل افراد مناسب به ادیان، به طور مستقیم به دین مربوط می شود، ممکن است درمورد برخی افراد خلاف این باشد [۷]. دو دیدگاه عمده در ارتباط با معنیوت وجود دارد. در دیدگاه اول سه حالت متصور است؛ برخی معنیوت و دین را یکی دانسته و جدایی آن را غیرممکن می دانند، برخی دیگر معنیوت را اعم از دین و قلمرو آن را بیشتر از دین می انگارند و برخی دیگر دین را اعم از معنیوت و حوزه و قلمرو آن را گسترده تر می دانند. دیدگاه دوم بین معنیوت و دین هیچ رابطه ای نمی بیند و قائل به جدایی بین این دو مقوله است. بنابراین در دیدگاه اول، فردی معنی

آنچه در بافت های تاریخی و معاصر ایران شکل گرفته است مورد توجه است. بر اساس مطالعات انجام شده، فضاهای شهری سنتی در ایران در دونوع کلی سربوپوشیده و رو باز دارد که هر کدام بر اساس اینکه از نوع فضاهای حرکتی یا فضاهای مکث باشند انواع مختلفی دارند که در شکل ۱ نشان داده شده است. انتخاب نمونه های مورد مطالعه در اصفهان هم بر اساس این دسته بندی و هم بر اساس انواع فضاهایی که در پژوهش های مربوط به ادبیات تحقیق و مرور ادبیات استخراج شده است انتخاب گردیده اند.

دهنده؛ کیفیت های فضایی (مانند میزان جرم و جنایت، سروصداء، آسایش، خوانایی، سرزندگی، میزان برانگیختن مشارکت و غیره) که نسبت به بعد قبلی غیرقابل لمس تر هستند و حاصل تلفیق اجزاء تشکیل دهنده فضا هستند، و بسترها و زمینه های عمل (مانند بستر های اجتماعی - اقتصادی) که در درک اجزاء تشکیل دهنده فضا و کیفیات فضایی حاصل از آنها بسیار مؤثرند. کرمنا در کتاب مکان های عمومی فضاهای شهری، ابعاد فضای شهری از نگاه طراحی شهری را در شش بعد مورفولوژی، ادراکی یا معنایی، اجتماعی، بصری، عملکردی، زمانی تقسیم بندی کرده است که هر بعد کیفیت های خاص خود را دارد [۸].

هم چنین کرمنا با توسعه طبقه بندی سه بخشی کوهن، یک گونه شناسی جدید از فضاهای شهری را بر اساس جنبه های عملکرد، ادراک و مالکیت (از منظر طراحی، دیدگاه های اقتصادی-اجتماعی و نیروهای سیاسی) مطرح می کند. در این راستا بیست نوع فضای شهری را در چهار دسته اصلی فضاهای مثبت، فضاهای منفی، فضاهای مبهم و فضاهای خصوصی تقسیم بندی می کند. وی از این دسته بندی با عنوان «به سوی یک گونه شناسی جدید» یاد می کند، و معتقد است این گونه بندی طیف وسیعی از انواع فضاهای را که یک محدوده معمولی شهری در اختیار دارد، در بر می گیرد [۹].

با توجه به این که هدف این پژوهش بررسی و تحلیل فضاهای شهری در اصفهان به عنوان یکی از شهرهای تاریخی ایران است، استفاده از گونه بندی فضاهای شهری ایران اهمیت بیشتری دارد. برخی از فضاهای مطرح شده در دسته بندی کرمنا در زمینه ایران وجود ندارد از این رو دسته بندی فضاهای شهری بر اساس



شکل ۱. گونه های فضاهای شهری سنتی در ایران [۱۰]

۲-۳. ابعاد شهر و فضای شهری معنویت گرای

کیفیت معنویت در ساخت فضاهای شهری بر اساس سه رکن احترام به طبیعت، احترام به انسان و جامعه، و ارتباط با قدرت بالاتر که در فرهنگ ها و جوامع مختلف معانی متفاوتی دارد (اولویت یا ...)، شکل می گیرد. هر کدام از ابعاد فضای شهری

نمایشی از فرهنگ و تقدس مذاهب است، فضا را معنادار می‌سازد^[۱۳]. از این رو اینگونه فضاهای غالباً دارای منظر فرهنگی یا منظر صوتی ویژه‌ای با نمادها و نشانه‌های هویتمند هستند که منعکس‌کننده فرهنگ یا مذهب جوامع مختلف است نظیر صدای اذان، ناقوس کلیسا، موسیقی‌های مذهبی و موسیقی‌های نواحی و...^[۱۴].

از لحاظ کالبدی، فضای شهری معنی هویت فرمی خاصی دارد که دارای فرم‌های کالبدی هویتمند و یا مقدس نظیر گنبده، مناره، چهارطاقی، فضای مکث و خالی و ... با رنگ‌ها، مصالح، هندسه، تریبیتات معماری و اجزای محیطی ویژه مانند فرم یادبود اشخاص، مجسمه‌ها، هنر عمومی، فرم‌های کالبدی خاص^[۱۵] یا دیوارنگاری‌ها با مضامین معنی نظیر ایمان، شفقت، عدالت، امید و غیره است^[۱۶]. از لحاظ بصری، فضای شهری معنی هویت بصری دارد که عناصر شاخص مذهبی با کالبد هویتمند در منظر آنها هویداست. مذهب، اعتقادات و فرهنگ خاص زمینه در طراحی و ساماندهی اماکن و ایجاد مناظر و چشم اندازهای آن نقش اساسی دارد. نظم طبیعی و نظم هماهنگ در آنها درک می‌شود^[۱۷]؛ عموماً مقیاس انسانی دارند از این جهت که به عابر پیاده و انسان احترام می‌گذارند و فعالیت‌های انسانی از قبیل انواع فعالیت‌های سرزنشه، آواز، موسیقی و غیره را در بر می‌گیرد^[۲].

طراحی این فضاهای بر پایه احترام به طبیعت و سازگاری با آن و توجه به محدودیت‌های طبیعت انجام شده است. طراحی‌های دوستدار طبیعت که بر اساس اهمیت آب^[۱۸]، پوشش گیاهی، طراحی‌های سبز بر مبنای ایجاد تعادل بین روح انسان و محیط

و کیفیت‌های طراحی شهری که در فضای شهری به ایجاد و تقویت این سه رکن کمک نماید باعث ایجاد و یا تقویت معنوبیت در فضای شهری می‌شود. همانطور که از نگاه کرمونا، فضای شهری ابعاد کالبدی، اجتماعی، ادراکی، عملکردی، بصری و زمانی دارد^[۸]. ویژگی‌ها و ابعاد فضای شهری معنی را نیز می‌توان در این ابعاد دسته‌بندی کرد با این تفاوت که هر بعد شاخصه‌های متفاوت تری دارد و ابعاد متعال، طبیعی و روانشناسی به اقتضای مفهوم معنوبیت به ابعاد فضای شهری از دیدگاه کرمونا اضافه می‌شود.

فضای شهری معنی دارای کیفیت‌هایی است که یا در «ساخت» چنین فضایی نقش داشته و یا حس معنوبیت در «تجربه و ادراک» آن نقش محوری داشته است. در بعد ادراکی، فضای شهری معنی دارای کاراکتر و هویت منحصر به فرد است. این هویت برگرفته از هویت عملکردی به علت داشتن عملکرد خاصی نظیر اماکن مقدس مثل مساجد، کلیساها، آرامستان‌ها، بقعه افراد مشهور یا مقدس و ... و یا کاربری‌های هویتمند مانند کاربری‌های فرهنگی است^[۱۱] که معنای ویژه ای به فضای بخشیده است؛ یا از لحاظ فرم کالبدی، منظر بصری و منظر فرهنگی خاص دارد. تجربه چنین فضایی به علت تاثیر مذهب یا فرهنگ از لحاظ القای کالبد، معنا و فعالیت خاص در بستر یک زمان یا فرهنگ خاص باعث خاطره انگیزی فضا شده که همین امر حس معنی خاصی به فضای دهد و برای تجربه کنندگان حس مکان منحصر به فردی دارد^[۱۲]. رنگ تعلق فرهنگ‌ها، مذاهب و قومیت‌های مختلف به فضای طریق علائم، نشانه‌ها، حکاکی‌ها و نقاشی دیواری، هنر عمومی و ... که

فضاهای نقش مهمی دارد و اینگونه فضاهای عموماً باعث ارتقاء سطح دانش و آگاهی و یا افزایش سطح معرفت شهروندان نیز می‌شود^[۱].

اهمیت فضاهای معنوی از لحاظ روانشناسی هم بر اساس زمینه ایجاد فضا و هم بر اساس اثراتی است که اینگونه فضاهای بر روح انسان دارد به گونه‌ای که باعث آرامش، حس ذکر، تفکر، تجربه خلوت و دوری از زندگی روزمره می‌شود^[۲۶]. این مسئله باعث اهمیت یافتن ابعاد فردی در حوزه رشد و کمال شخصی می‌شود از طرف دیگر فضاهایی که در بستر و زمینه خود عواملی دارند که حس آرامش، خلوت، سکوت و ذکر را القا می‌کند و باعث ایجاد حس معنویت در افراد می‌شود به عنوان یک بستر پیشینی زمینه ساز شکل گیری فضاهای معنوی را امکان پذیر می‌سازد^[۲۷].

از طرف دیگر ارزش‌های اعتقادی و مذهب، اخلاق و بنیان‌های فرهنگی هر جامعه نوعی زمینه برای ایجاد معنویت در شهرها و فضاهای شهری است به طوریکه نوعی نیروی محرک و پیشینی برای ساخت و شکل‌دهی به اینگونه فضاهاست^[۲۹] و [۲۸]. از طرف دیگر اثرات قابل توجهی با شکل گرفتن فضاهای شهری معنوی ایجاد خواهد شد. از جمله اثرات معنوی آن ایجاد فرصتی برای خلوت، ذکر، تفکر و ارتباط با خدا و هستی و جدایی انسان از مشغله و هیاهوی دنیای روزمره^[۲۶]. [۳۰]، [۳۱]، [۳۲] و اثرات روانشناسی بر پایه تقویت سلامت روان و بهزیستی ذهنی افراد با ایجاد یک محیط آرام و شفابخش است.

زیست و بهره‌وری انرژی است در این فضاهای نمایان است^[۱۹]. عناصر طبیعی، پوشش گیاهی، محیط‌های طبیعی بکر، تجربه شکوه و عظمت، و ارتباط با قدرت بالاتر(خدا یا ...) را هویدا می‌سازد و از این رو در بهزیستی معنوی افراد و ادراک آنان از معنویت در فضای نقش بسزایی دارد^[۲۰]. غیر از عناصر طبیعی، عناصر سبز مصنوع نظیر باغ‌ها و فضاهای دارای باغبانی شهری و فضاهای عمومی سالم و پاک و تفریحات مبتنی بر طبیعت^[۲۱]، ورزش‌های آبی، کوهنوردی، و غیره^[۲۲]، به علت ایجاد فضای آرام ذهنی و روحی، و القای حس ارتباط با طبیعت و قدرت بالاتر، باعث ایجاد تفکر و آرامش و نهایتاً معنویت در افراد می‌شود^[۲۳].

در بعد اجتماعی فضای شهری معنوی فضایی است که در آن عدالت اجتماعی وجود دارد^[۲۴]؛ تعاملات اجتماعی مطلوبی رقم می‌خورد و افراد به خود و دیگران احترام می‌گذارند. حس تعلق و انسجام اجتماعی در بین افراد وجود دارد و رویدادهای اجتماعی فرهنگی معنادار یا مراسمات مذهبی اعتقادی خاص هر بوم در اماکن تاریخی مقدس، جشن‌ها، جشنواره‌ها و آداب و رسوم‌های فرهنگی در بستر فضای اتفاق می‌افتد که هر کدام از این موارد به علت ایجاد معنای ویژه در ذهن افراد و ارتباط با بعد روحانی انسان باعث ایجاد معنویت در فضای می‌شود^[۲۵]. هویت‌های فرهنگی نظیر شاخصه‌های تاریخی فضای اعمال عبادی، غذاها، موسیقی، ادبیات، آداب و رسوم و در کل آنچه به عنوان فرهنگ ناملموس شناخته می‌شود در ایجاد حس معنا و معنویت نقش اساسی دارد. حکمت، عقلانیت، دانش و خرد ورزی به واسطه حضور اندیشمندان در ساخت و طراحی چنین

متعارف، در صدد ترکیب هر دو رهیافت کمی و کیفی در یک مطالعه واحد به طور همزمان، متواالی یا تغییرپذیر است. در مرحله اول از روش مرور سیستماتیک جهت مرور ادبیات موضوع بهره گرفته شده است. مرور سیستماتیک^۷ به وسیله پایگاه اسکوپوس با جستجوی واژه‌های «معنویت» و «فضای شهری»^۸ نجام شد که ۵۶ پژوهش در بازه زمانی سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲ استخراج گردید، از این میان ۳۸ مقاله ژورنالی، ۲ مقاله کنفرانسی، ۴ کتاب و ۸ مورد فصلی از یک کتاب و ۴ مورد مرورهای کتب، مورد بررسی قرار گرفت و ۱۷ مورد از آن به علت عدم ارتباط موضوع معنویت با مفهوم فضای شهری و شهرسازی از فرآیند تحلیل خارج شدند. در مراحل بعدی از مصاحبه نیمه ساختار یافته و عمیق، و نیز پرسشنامه در دریافت آرای دو گروه استادی و شهروندان بهره گرفته شده است. در بخش اول مصاحبه نیمه ساختار یافته از استادی در جامعه آماری ۵۱ نفره شامل استادی حوزه شهرسازی و معماری، علوم قرآن و حدیث، جامعه‌شناسی، روانشناسی، چگرافیا، مهندسی و فلسفه؛ و مصاحبه عمیق با ۲۱ نفر از شهروندان شامل ۱۱ زن و ۱۰ مرد (با توجه به اشباع داده، ۲۱ مصاحبه انجام شده) در فضای مجازی انجام شد. سوالات مطرح شده از استادی و شهروندان حول محور تعریف معنویت، ویژگی‌های فضاهای شهری معنوی، عناصر کالبدی، عملکردی و یا طبیعی فضاهای شهری معنوی بوده است. سپس مصاحبه با استادی و شهروندان به روش تحلیل مضمون، تحلیل و شبکه مضماین بدست آمده ارائه شده است. در این راستا ابتدا پاسخ‌ها از طریق کدگذاری باز و بعد محوری به بخش عمدی و مضماین سازمان دهنده و

بنابراین محیط‌های ساخته شده و فضای شهری معنوی می‌تواند یکی از شاخصه‌های زیر را دارا باشد: -فضاهایی که به عنوان نماد اعتقادات مذهبی و برای اجرای مراسم‌های اجتماعی و فرهنگی ساخته شده‌است. -فضاهایی که برای جدایی انسان از دنیا و رهایی از حواسی زندگی روزمره ساخته شده‌اند. -فضاهایی دارای معنای فرهنگی خاص که این معانی در دوره‌های باستانی، تاریخی یا ادبی و همچنین توسط تاریخ یک جامعه به دست آمده است. -فضاهایی باستانی که با فرهنگ معاصر آمیخته شده‌است و پژوهه‌های موفق جدید و زمینه‌گرا در آن‌ها اجرا شده‌است. -فضاهایی که بوسیله برخی از عوامل به صورت فضایی مقدس یا مناسب برای رویدادی خاص طراحی شده‌اند. -فضاهایی که به وسیله هنر معماری دارای فرم کالبدی هویتمند یا مقدس هستند [۳۰].

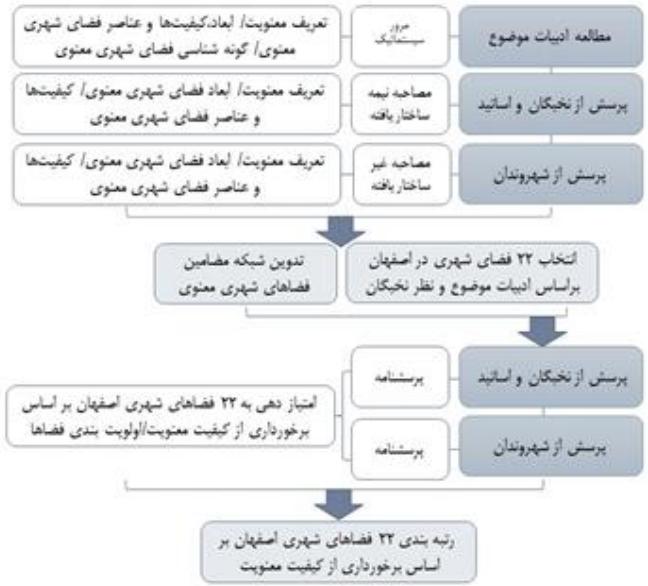
روش تحقیق

این پژوهش با اتکاء به روش‌های ترکیبی در صدد ترکیب هر دو رهیافت کمی و کیفی است (جدول ۱). تحقیق با روش‌های ترکیبی، متأخرترین جهت گیری روش‌شناختی در علوم اجتماعی- رفتاری معاصر است، که به دنبال دوره‌ای نسبتاً طولانی از مناقشه‌های بین دو رویکرد پارادایمی کمی‌گرا و کیفی‌گرا، ظهور پیدا کرده است. این نوع تحقیق که از نظر فلسفی مبتنی بر پارادایم «عمل‌گرایی»^۹ است، با تأکید بر همگرایی پارادایمی و اجتناب از موضع‌گیری‌های کمی کیفی

میان گروه های مختلف انجام داد. در این تحقیق، جهت مقایسه تجربه ادراک معنویت از دیدگاه رشته های مختلف (معماری و شهرسازی، علوم قرآن و حدیث، جامعه شناسی و روانشناسی و سایر رشته ها) از آزمون آنوا استفاده شده است.

در مرحله بعدی از آزمون من – ویتنی که یک آزمون مقایسه ای برای مقایسه وضعیت دو گروه مستقل است جهت مقایسه آرای گروه نخبگان و شهروندان استفاده شده است.

وقتی داده های یک مطالعه به صورت کیفی ترتیبی باشند بهتر است از این آزمون که یک آزمون غیر پارامتری و معادل آزمون دو نمونه مستقل T است، استفاده کرد. شکل ۲ مراحل انجام پژوهش و جدول ۱ انواع روش های بکارگرفته شده در روند پژوهش را نشان می دهد.



شکل ۲. مراحل پژوهش

تبیین و سنجش کیفیت «معنویت» در فضاهای شهری اصفهان

مضامین سازمان دهنده تحت کدگذاری موضوعی به مضامین پایه و شبکه مضامین تحلیل شدند.

در بخش دوم، جهت سنجش آرای اساتید و شهروندان و رتبه- بندی میزان تجربه و ادراک حس معنویت در هریک از فضاهای منتخب شهر اصفهان از افراد پاسخگو خواسته شده است تا به میزان ادراک حس معنویت از ۲۲ فضای پیشنهادی اصفهان بر اساس طیف لیکرت از ۱ تا ۵ از فضای دارای معنویت بسیار کم تا بسیار زیاد امتیاز دهن. به منظور ارزیابی آرای اساتید و شهروندان به صورت جداگانه، از «آزمون فریدمن» استفاده شده است. آزمون فریدمن برای تجزیه واریانس دوطرفه (برای داده های ناپارامتری) از طریق رتبه بندی و همچنین مقایسه میانگین رتبه بندی گروه های مختلف به کار می رود. استفاده از این روش سبب می شود تا تعیین تجربه و ادراک حس معنویت در هر فضای شهری کاملا براساس نظر گروه نمونه از جامعه آماری صورت گیرد و اهمیت هر مولفه بصورت مستقل و نه براساس روابط موجود میان فضاهای شهری منتخب (متغیرهای مستقل و وابسته) تبیین گردد.

«آزمون F» یا «تحلیل واریانس یک طرفه» برای آزمون تفاوت میانگین یک متغیر در بین بیش از دو گروه (۲ گروه و بیشتر) به کار می رود. در این آزمون که تعمیم یافته آزمون t با دو نمونه مستقل است، مقایسه میانگین ها و هم قوارگی چند جامعه، راحت تر از آزمون t می باشد. در آزمون F، واریانس کل جامعه به عوامل اولیه آن تجزیه می شود، که به همین دلیل به آن، آزمون آنالیز واریانس (ANOVA) نیز گفته می شود. همچنین به کمک این آزمون می توان مقایسه های چند گانه را

جدول ۱. انواع روش های تحقیق استفاده شده در پژوهش

مرحله تحقیق	روش گردآوری داده	نوع روش	توضیحات تکمیلی	روش نمونه‌گیری	اندازه نمونه	روش تحلیل	محصول اولیه	محصول نهایی
پرسشنامه	روش دلفی، مصاحبه نیمه ساختارافتدۀ پرسش از نخبگان (استانید و متخصصین)	پرسش های باز در مورد معنویت و ویژگی های فضای شهری معنوی	پرسش های باز هدفمند روشن کیفی	۵۱ نفر از نخبگان و اساتید	تحلیل مضمون (تحلیل تماثیک)	کدگذاری باز، محوری، موضوعی	ترسیم شبکه مضمین	ترسیم شبکه مضمین
	پرسش های پسته (امتیازدهی فضاهای شهری اصفهان بر مبنای طیف لیکرت)	پرسش های باز هدفمند روشن کمی	آزمون «من ویتنی» آزمون «فریدمن» آزمون «آنوا» آزمون «آنوا»	۵۱ نفر از نخبگان و اساتید	چهت مقایسه امتیاز دهی دو گروه نخبگان و شهروندان	-	رتبه بندی ۲۲ مورد از فضاهای شهری اصفهان بر اساس دارا بودن معنویت	ترسیم شبکه مضمین
	پرسش های پسته (امتیازدهی فضاهای شهری اصفهان بر مبنای طیف لیکرت)	پرسش های باز هدفمند روشن کمی	آزمون «فریدمن» آزمون «آنوا» آزمون «آنوا»	۴۰۰ نفر از شهروندان (بر اساس فرمول کوکران)	چهت مقایسه امتیاز دهی دو گروه نخبگان و شهروندان	-	رتبه بندی ۲۲ مورد از فضاهای شهری اصفهان بر اساس دارا بودن معنویت	فضاهای شهری معنوی
	پرسش های باز در مورد معنویت و ویژگی های فضای شهری معنوی	پرسش های باز هدفمند روشن کیفی	۲۱ نفر از شهروندان (بر اساس اشایع داده)	تحلیل مضمون (تحلیل تماثیک)	کدگذاری باز، محوری، موضوعی	ترسیم شبکه مضمین	ترسیم شبکه مضمین	پرسشنامه از شهروندان

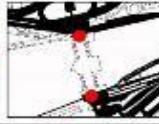
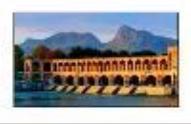
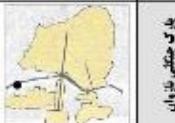
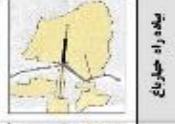
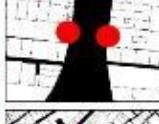
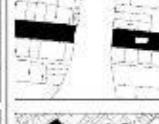
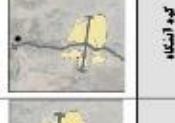
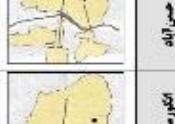
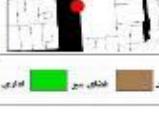
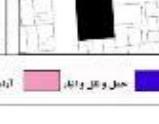
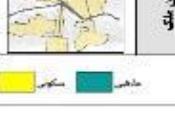
شهر اصفهان شناسایی شدند که ابعاد و ویژگی های فضای شهری معنوی را بر اساس مبانی نظری دارا باشد. ضمن اینکه تلاش بر آن بود تا از انواع گونه های فضای شهری هم در مقیاس شهری و هم محلی – فرامحلی هم گونه های مختلف مسجد، میدان، میدانچه، پیاده راه، فضای سبز، آرامستان، حسینیه و تکیه انتخاب صورت گیرد(جدول ۲)

۴. انتخاب نمونه مورد مطالعه از فضاهای شهری اصفهان مبتنی بر داشتن مولفه های کیفیت فضای شهری معنوی

در این بخش به بررسی نمونه های مورد مطالعه در اصفهان پرداخته می شود. برای انتخاب این نمونه ها ابتدا فضاهایی در

جدول ۲. نمونه های مورد مطالعه در پرسشنامه: ۲۲ فضای شهری اصفهان

ردیف	فضای شهری	جایگاه محدوده در شهر	عکس هوایی	تصویر	تناسبات و فرم	اتصالات و تغذیه‌بری	کاربری	فعالت
۱	میدان فضی علی	میدان محدوده در شهر						فالیت های خودرو فروشگاه تجارتی، صنایع سنتی، رسانه‌ها اداری، تبلیغاتی، آموزشی، تقدیمی بزرگ
۲	میدان معلمی (ع)	میدان محدوده در شهر						سواره مارکت و خرده فروشی تجارتی، صنعتی جیوه
۳	میدان طلا	میدان محدوده در شهر						کارخانه افزایشی تجارتی، صنعتی رسانه‌ها، تبلیغاتی خدماتی، مرکز خرید جیوه
۴	گلزاری و میدان درگاه آن	میدان محدوده در شهر						خرده فروشی تجارتی، کافه کلیسا
۵	امامزاده درب امام	میدان محدوده در شهر						موسسه تحقیق اللایه‌دانی، فلسفی، میراثی پژوهی، میراثی
۶	درگردی آن	میدان محدوده در شهر						مسجد، خودرو فروشی، تجارتی مدرسه علمیه، مدرسه ایشانی قماری، بکار فروشی، میراثی بزرگ
۷	دوفن آن خوارباری	میدان محدوده در شهر						فتشی سبز، مسجد و حسنه ازمکان، مرکز تولیدی هلال احمر
۸	دوفن قواد	میدان محدوده در شهر						فتشی سبز، مسجد و حسنه ازمکان، مرکز تولیدی هلال احمر
۹	دوفن قواد	میدان محدوده در شهر						ازمکان، هر سنتان علاء الدین، کافه فتشی سبز، خودرو فروشی، تجارتی تمهیر گاه، کافه کتاب
۱۰	مسجد جامع	مسجد محدوده در شهر						خرده فروشی تجارتی، لوازم خانگی، پوشاک صلوچ و جواهر

ردیف	عنوان	کلیزی	الات و تجهیزات	تثابات و فرم	تصویر	عکس هوایی	عکس هوایی در نظر	نحوه
۱۱	پی دادنی							کلیزی
۱۲	پی خود							کلیزی
۱۳	پی ازدیاد							کلیزی
۱۴	پی کمکی مازو							کلیزی
۱۵	کاملاً							کاملاً
۱۶	پی راه جلویان							کلیزی
۱۷	پی کامی خواه							کاملاً
۱۸	پی کامی خواه							کاملاً
۱۹	پی کامی خواه							کاملاً
۲۰	پی کامی خواه							کاملاً
۲۱	کاملاً							کاملاً
۲۲	کاملاً							کاملاً
۲۳	کاملاً							کاملاً

لکچه های پیشنهادی: 

سازمان دهنده تقسیم بندی شده است. پاسخ‌دهنگان به پرسش اول از بین گروه نخبگان و اساتید، در تعریف معنویت، به ذهنی بودن مقوله معنویت، ابهام در تعریف، فرامادی بودن این موضوع، درونی و باطنی بودن مفهوم، ارتباط آن با عوالم دیگر و تفاوت بنیادین آن با مذهب و دین اشاره کرده‌اند. بیشتر افراد از گروه شهروندان، معنویت را در ارتباط و اتصال با خدا و اسماء الهی تعریف کرده‌اند. همچنین داشتن ارتباط مطلوب با خود، خدا، دیگران(اجتماع) و طبیعت را از اساسی ترین وجوده تعريف معنویت دانستند. مقوله‌های دیگری از جمله آرامش، معنا، تقدس، ذکر و ... از جمله مضامین پایه تعريف معنویت در پاسخ پرسش‌شوندگان بوده است. شکل ۳ شبکه مضامین مستخرج از تحلیل مضامون سوال اول را نمایش می‌دهد.

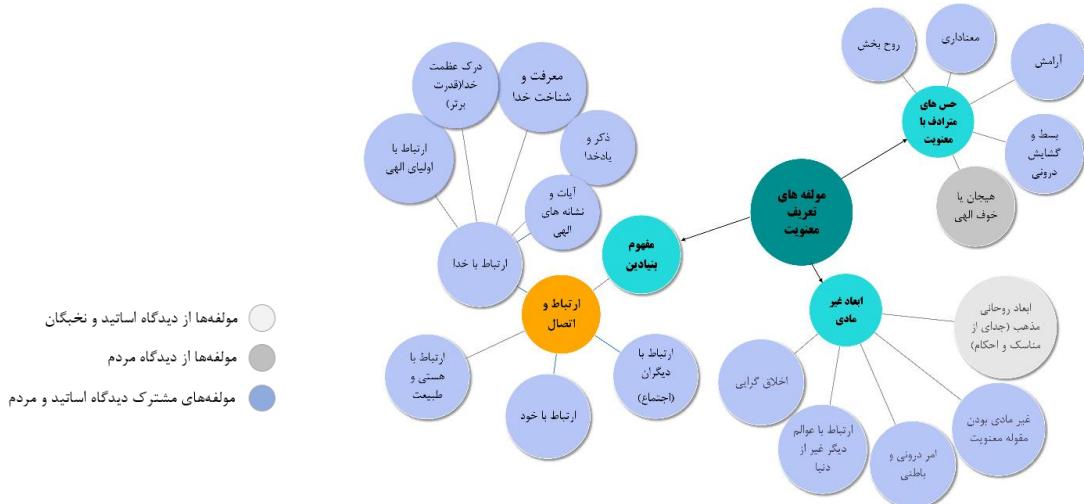
۵. یافته‌های پژوهش

بخش اول: مطالعات کیفی

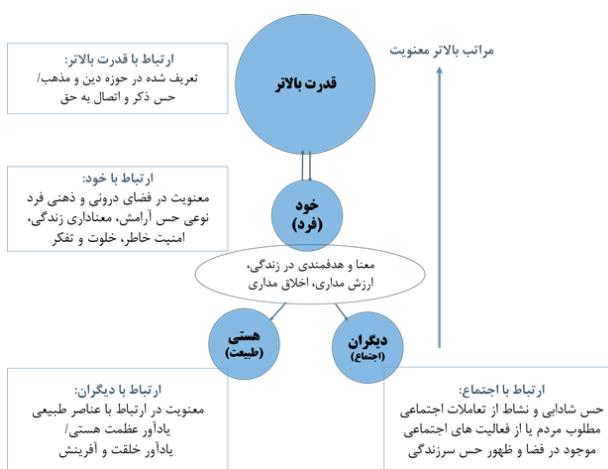
۱-۵. تحلیل سوالات باز پرسشنامه:

روش تحلیل تماتیک

سوالات پرسش شده از اساتید و شهروندان در مصاحبه غیر ساختار یافته و مصاحبه عمیق حول سه سوال اصلی است: ۱- تعریف شما از معنویت چیست؟ ۲- ویژگی فضاهای شهری معنوی چیست؟ ۳- فضاهای شهری معنوی دارای چه عناصر کالبدی عملکردی یا طبیعی هستند؟ پاسخ‌ها با روش تحلیل مضمون بررسی شده‌اند و از آنجا که هدف اصلی این پژوهش تبیین ابعاد و ویژگی‌های فضای شهری معنویت‌گراست، پاسخ هر دو گروه اساتید و شهروندان جهت استخراج مضامین مربوط به هدف پژوهش بررسی و در شکل‌های ۳ و ۵ و ۶ ارائه شده است. در این راستا ابتدا پاسخ‌ها از طریق کدگذاری باز پیاده سازی شده و سپس بر اساس کدگذاری محوری به بخش مضامین پایه و کدگذاری گزینشی و موضوعی به مضامین



شکل ۳. شبکه مضامین در سوال اول: مولفه‌های تعريف مفهوم معنویت از دیدگاه دو گروه «اساتید و متخصصین» و «شهروندان»



شكل ۴. مراتب معنیوت از دیدگاه دو گروه «اساتید و متخصصین» و «شهروندان»

مضامین مطرح شده در سوال دوم حول محور کیفیت‌ها و ویژگی‌های فضای شهری معنیوت‌گراست که طبق مضامین سازمان‌دهنده، به ویژگی‌های کالبدی، عملکردی، ادراکی، بصری، زمان، زیستمحیطی و طبیعی و ابعاد متعال دسته‌بندی شده‌اند. کیفیت‌های مطرح شده از نگاه شهروندان و اساتید نقاط مشترک زیادی دارد که به تفکیک در شکل ۵ نمایش داده شده است.

مولفه‌های بعد عملکردی فضای شهری معنیوت‌گرا شامل وجود عملکردهای مذهبی یا معنادار؛ و مولفه‌های بعد کالبدی اعم از وجود ابنيه سنتی و قدیمی در فضاء، وجود مصالح و رنگ‌های هویتمند در معماری فضاء، سادگی و دوری از مظاهر معماری مدرن، وجود نمادهای مشاهیر دینی و مقدس در مبلمان، دیوارنگاری‌ها یا جداره ابنيه یا فضای شهری و نیز وجود

بر اساس پاسخ پرسش شوندگان، معنیوت مفهومی چند

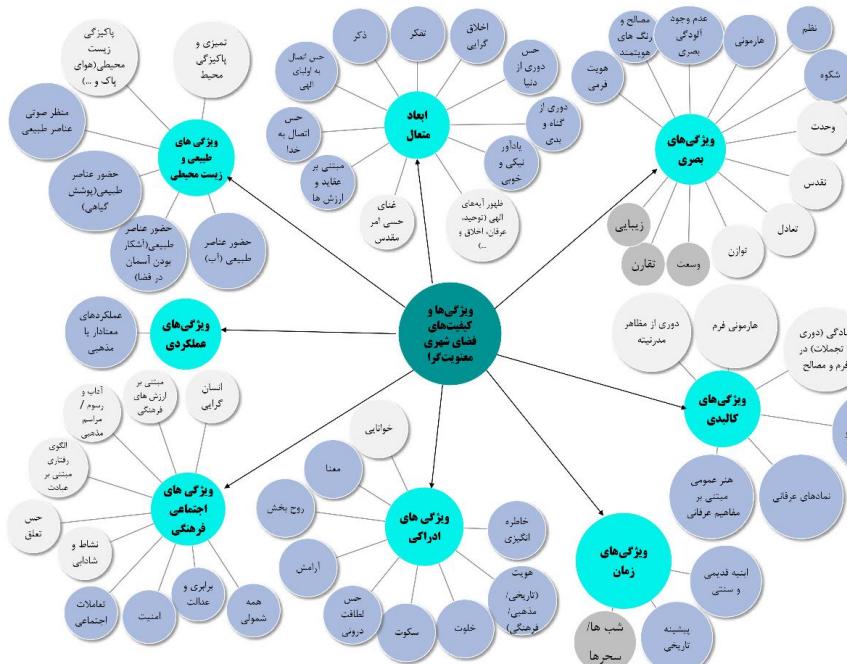
بعدی و دارای مراتب مختلف معنایی است. برخی از افراد اذعان داشتند که در شرایط و زمان‌های مختلف، مراتب متفاوتی از معنیوت را مناسب با فضا تجربه کرده‌اند که این مراتب از نظر آن‌ها دارای یک ارزش نیستند. بالاترین مرتبه معنیوت از دید آنها معنیوتی است که شرایط ارتباط یا اتصال با خدا احساس می‌کنند؛ معنیوتی که در قبال دین و مذهب و امور دینی تعریف می‌شود. نوعی دیگر از معنیوت در ذهن آنها زمانی است که احساس آرامش و امنیت خاطر، حس خلوت، تامل و تفکر دارند یا معناداری زندگی برای آنان مورد توجه قرار گرفته است. این نوع از معنیوت در فضای ذهنی و شخصی هر فرد تجربه می‌شود. نوع سوم حسی است که از ارتباطات مطلوب دیگران با هم یا حس نشاط و سرزنش‌گی اجتماعی پیدا می‌کنند. در لحظاتی که شاهد تعاملات اجتماعی مطلوب، دوستی و مهربانی افراد به هم، امکان دورهم بودن و تجمع و ... برای جمعی فراهم شده است نوعی حس خوب زندگی برای پاسخ‌دهنده ایجاد شده که آن را نوعی از حس معنیوت اما از مرتبه پایینتر می‌دانست.

شكل ۴ مراتب معنیوت از دیدگاه شهروندان و متخصصین را نشان می‌دهد.

در نهایت ادراک اینگونه فضاهای به ذکر، تفکر، حس دوری از دنیا و روزمرگی، حس ارتباط و اتصال با خدا، یادآوری خوبی‌ها و دوری از گناهان، ظهرور آیه‌های الهی و ارزش‌های مقدس ختم می‌شوند. در ابعاد کالبدی، فرم هویتمند و نقوش ابینه تاریخی و اسلامی؛ در ویژگی‌های بصری، هویت فرمی؛ در ویژگی‌های ادراکی، وجود حس خلوت، آرامش و معنا؛ در ویژگی‌های اجتماعی، تعاملات مطلوب در فضا بر مبنای مهربانی، تواضع، همدلی، یاریگری، نشاط و ...؛ در ویژگی‌های زیست محیطی و طبیعی حضور پوشش گیاهی و سبز و آب؛ به عنوان اصلی ترین و پر تکرارترین مضامین در بین پاسخ‌ها شمار می‌روند. نیز، حس دوری از دنیا، ذکر و ارتباط و اتصال با خدا از جمله ابعاد متعال فضاهای شهری معنویت‌گرا بیان شده است.

هنر عمومی مبتنی بر این نمادهای فرهنگی با مذهبی بیان شده است. در ابعاد بصری وجود صالح و هویت فرمی، هویت بصری، ایجاد حس شکوه، وحدت، تعادل و تقدس از جمله مهمترین شاخصه‌های این فضاهای نقل شدن. در ادراک اینگونه فضاهای، حس معنا، خاطره انگیزی، سکوت، خلوت، آرامش، حس لطافت درونی و هویت مورد توجه بوده است.

از نظر متخصصین این فضاهای ابعاد اجتماعی دارای فعالیت‌های فرهنگی مبتنی بر آداب و رسوم و ارزش‌های فرهنگی، الگوهای رفتاری اجتماعی مبتنی بر عبادات، تعاملات اجتماعی مطلوب، همه شمولی، برابری و عدالت هستند. وجود عناصر طبیعی در قالب آب، هوای پاک، پوشش گیاهی، نور خورشید و آشکاربودن آسمان در کنار منظر صوتی طبیعت از ویژگی‌های بسیار با اهمیت فضاهای شهری معنویت‌گرا ذکر شدند که بیشتر بر عناصر طبیعی غیر مصنوع پایه‌گذاری می‌شوند.



شکل ۵. شبکه مضامین مرتبط با سوال دوم: ویژگی‌ها و کیفیت‌های فضای شهری معنویت‌گرا از دیدگاه دو گروه «استاید و متخصصین» و «شهروندان»

بخش دوم: مطالعات کمی

۲-۵. آمار توصیفی اطلاعات پاسخ دهنده‌گان به پرسشنامه

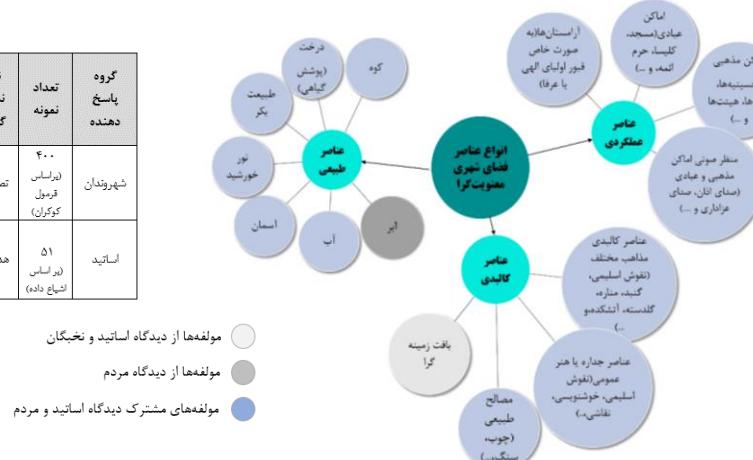
به منظور امتیاز دهی فضاهای شهری اصفهان، پرسشنامه‌ای تهیه شد و در گروه اول ۵۱ نفر از «اساتید و متخصصین» شامل اساتید حوزه شهرسازی و معماری(۱۶نفر)، علوم قرآن و حدیث(۱۵نفر)، جامعه‌شناسی(۹نفر)، روانشناسی(۲نفر)، جغرافیا، مهندسی و فلسفه(۱۵نفر) و در گروه دوم ۴۰۰ نفر از «شهرهوندان» بدان پاسخ دادند که شامل ۲۴ سوال بسته بود. طراحی سوالات برای امتیازدهی به فضاهای بر اساس طیف لیکرت از ۱ تا ۵ به ترتیب فضای دارای معنویت بسیار کم تا بسیار زیاد انجام شده است. جدول زیر اطلاعات پاسخ‌دهنده‌گان به پرسشنامه را نشان می‌دهد.

جدول ۳. اطلاعات پاسخ دهنده‌گان پرسشنامه

پیشتر از ۶۰	سن(درصد)					تحصیلات(درصد)					جنسیت(درصد)			نوع نمونه گیری	تعداد نمونه	گروه پاسخ دهنده
	۶۰-۵۰	۵۰-۴۰	۴۰-۳۰	۳۰-۲۰	۲۰-۱۰	کمتر از ۲۰	دکتری	فوق لیسانس	لیسانس	کمتر از زدن	مرد	زنان				
۴/۵	۱۰/۵	۲۲/۲	۲۲	۲۵/۵	۲/۲	۲۲	۲۸	۲۲	۱۷	۷۴	۲۶	۴۰۰	(براساس کوکران)	شهرهوندان		
۲	۲۲	۲۹	۴۲	۴	۰	۹۸	۲	۰	۰	۴۹	۵۱	۵۱	(براساس شنایع داده)	اساتید		

مولفه‌ها از دیدگاه اساتید و نخبگان
مولفه‌ها از دیدگاه مردم
مولفه‌های مشترک دیدگاه اساتید و مردم

سوال سوم از عناصر موجود در این فضاهای یا گونه‌ای از فضاهای که حس معنویت دارد، پرسش کرده است. بر مبنای پاسخ‌ها، سه گونه عناصر از جمله عناصر عملکردی، کالبدی و طبیعی در این فضاهای وجود دارد. عناصر عملکردی شامل آرامستان‌ها، اماکن عبادی، اماکن مذهبی؛ عناصر کالبدی شامل بافت‌های تاریخی، بافت‌های زمینه‌گرا، عناصر کالبدی مذاهب مختلف از جمله گنبد، مناره، ناقوس و ... و نیز مصالح طبیعی همساز با طبیعت؛ و عناصر طبیعی شامل کوه، درخت، آسمان، دید به نور خورشید، حضور پوشش گیاهی و طبیعت بکر می‌شود. در پاسخ به این پرسش، صرفاً عناصر مذهبی و عبادی ذکر نشده بلکه انواع عناصر طبیعی و نیز بافت‌های تاریخی و قدیمی و زمینه‌گرا نیز به عنوان عناصر و گونه‌هایی که حس معنویت برای افراد ایجاد می‌کنند بیان شده است. شبکه مضماین مربوط به سوال سوم در شکل ۶ ارائه شده است.



شکل ۶. شبکه مضماین در ارتباط با سوال سوم: انواع عناصر فضاهای شهری معنویت‌گرا از دیدگاه دو گروه «اساتید و متخصصین» و «شهرهوندان»

آزمون فریدمن علاوه بر معناداری، تفاوت یا عدم تفاوت

میانگین رتبه فضاهای منتخب از دیدگاه افراد پاسخگو، به اولویت بندی فضاهای شهری منتخب مبتنی بر ادراک حس معنویت از دیدگاه افراد نیز می‌پردازد. به عبارت دیگر، این آزمون نشان می‌دهد که میانگین رتبه در کدام فضا بیشتر و در کدام یک کمتر است.

در مرحله بعدی جهت سنجش تفاوت تجربه و ادراک حس معنویت در فضاهای شهری منتخب مورد بررسی در دو گروه نخبگان و شهروندان، از آزمون آزمون من-ویتنی استفاده شده است. در این فرآیند فضاهای شهری منتخب، بر حسب میانگین رتبه در دو گروه با یکدیگر قیاس و بررسی شده اند. شکل ۶ میانگین امتیاز و رتبه بندی فضاهای را براساس مقایسه امتیازدهی اساتید و شهروندان نشان می‌دهد.

۱-۳-۵. رتبه بندی فضاهای شهری منتخب

اصفهان بر مبنای ادراک حس معنویت مبتنی بر آرای

«نخبگان» و «شهروندان»

تحلیل ادراک و تجربه معنویت مبتنی بر آرای اساتید و متخصصین در هریک از فضاهای شهری منتخب (جدول ۶) نشانگر این است که مسجد جامع اصفهان(۱۷,۹۳)، میدان نقش جهان(۱۶,۷۵) و مسجد سید (فضای داخل و میدانچه بیرونی) (۱۴,۵۴) به ترتیب بالاترین میانگین امتیاز را در تجربه معنویت به خود اختصاص داده‌اند در این بین بازارچه حسن آباد، میدان امام علی و انگورستان ملک التجار نیز به ترتیب کمترین امتیاز را به خود اختصاص داده‌اند. بر اساس امتیازات، مسجد جامع اصفهان

۵-۳. روش تحلیل سوالات بسته پرسشنامه

امتیازدهی دو گروه اساتید و شهروندان و رتبه‌بندی میزان تجربه و ادراک حس معنویت در هریک از فضاهای منتخب از دیدگاه آنان، از طریق آزمون فریدمن ارزیابی شده است. تفسیر نتایج آزمون فریدمن، بر مبنای نتایج جدول ۴ (پاسخ اساتید و نخبگان) و جدول ۵ (پاسخ شهروندان) و استناد به مقدار آزمون (۲۲۷/۸۶۳ و ۱۵۵۷/۰۱۳) که در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۱ معنی‌دار است(Sig)، نشان می‌دهد به لحاظ آماری اختلاف بین میزان معنویت در فضاهای شهری مورد بررسی در هر دو گروه اساتید و شهروندان معنادار بوده زیرا سیگما معادل ۰/۰۰۰ به دست آمده است.

جدول ۴. آزمون آماری گروه نخبگان

N	۴۰۰
Chi-Square	۱۵۵۷,۰۱۳
Df	۲۱
Asymp. Sig.	.,۰۰۰

جدول ۵. آزمون آماری گروه شهروندان

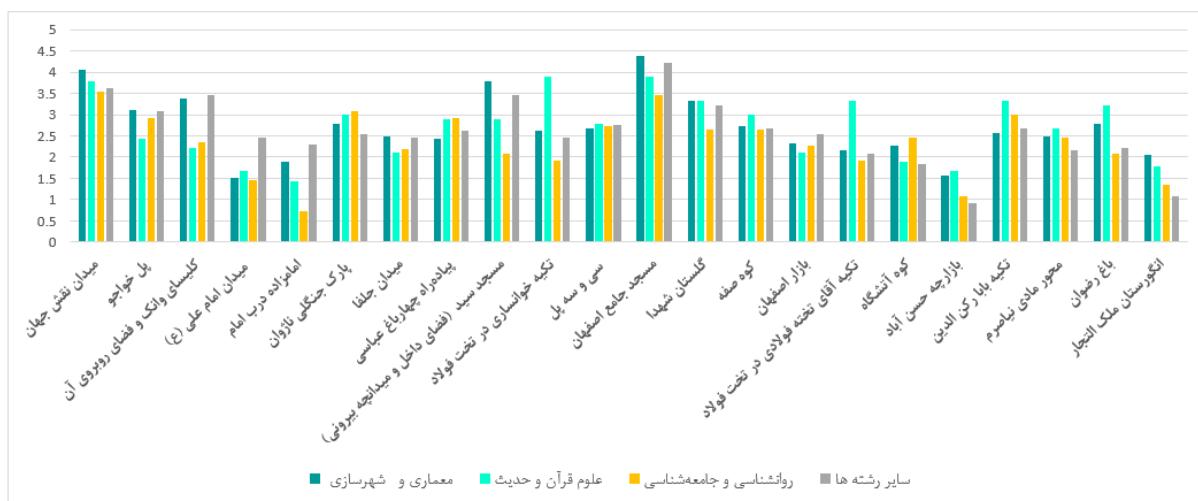
N	۵۱
Chi-Square	۲۲۷,۸۶۳
Df	۲۱
Asymp. Sig.	.,۰۰۰

امتیاز فضاهای شهری منتخب در بین چهار رشته تخصصی در مورد کلیسای وانک، میدان امام علی(ع) و مسجد سید با یکدیگر اختلاف معنادار دارند (سطح معناداری کمتر از ۰,۰۵).

کلیسای وانک در گروه رشته‌های معماری و شهرسازی و سایر رشته‌ها بالاترین میانگین رتبه و در رشته‌های مرتبط با علوم قرآن و حدیث، کمترین میانگین رتبه، و میدان امام علی توسط گروه سایر رشته‌ها و رشته علوم قرآن و حدیث بالاترین امتیاز را دریافت کرده است. همچنین رشته‌های معماری و شهرسازی بالاترین میانگین امتیاز و رشته روانشناسی و جامعه‌شناسی کمترین میانگین امتیاز را در بین چهار گروه مورد بررسی به مسجد سید (فضای داخل و میدانچه بیرونی) اختصاص داده‌اند (شکل ۷).

بالاترین امتیاز و به ترتیب میدان نقش جهان، مسجد سید، گلستان شهداء، کلیسای وانک، تکیه بابارکان‌الدین، پل خواجو، تکیه خوانساری، کوه صفه، پارک جنگلی نائزوان، سی و سه پل، پیاده‌راه چهارباغ عباسی، باغ رضوان، تکیه آقای تخته فولادی، مادی نیاصرم، میدان جلفا، بازار اصفهان، کوه آتشگاه، امامزاده درب امام، انگورستان ملک التجار، میدان امام علی و بازارچه حسن آباد رتبه‌های بعدی را کسب نمودند.

مقایسه شاخص‌های اثرگذار بر ادراک و تجربه معنویت در چهار گروه-رشته تخصصی نخبگان براساس سطح معناداری بدست آمده در آزمون F در شاخص‌هایی که سیگما کوچتر از ۰/۰۵ می‌باشد نشانگر اختلاف معنادار بین رشته‌های مختلف و در مواردی که سطح معناداری بالاتر از این مقدار بدست آید حاکی از این است که اختلاف معناداری بین چهار گروه در شاخص مورد نظر از دیدگاه افراد پاسخگو وجود نداشته است.



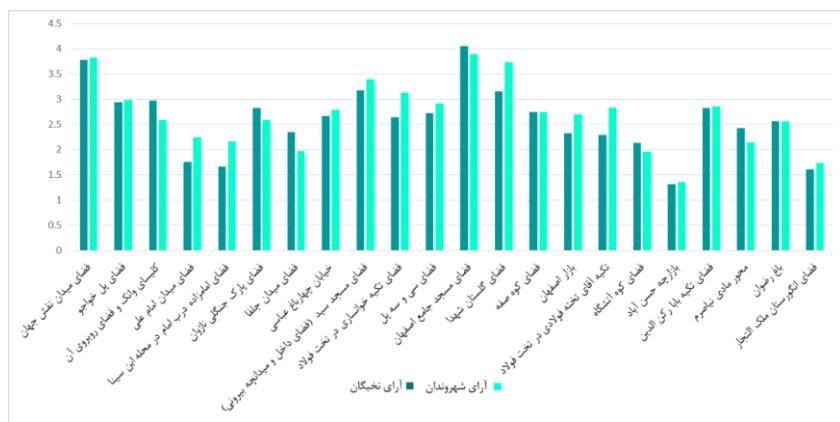
شکل ۷. مقایسه امتیازات فضاهای شهری در بین چهار رشته تحصیلی اساتید و متخصصین (نخبگان)

کلیسای وانک، پارک جنگلی نازوان، محور مادی نیاصرم، میدان جلفا و کوه آتشگاه نیز آرای میانگین رتبه تجربه و ادراک حس معنویت در گروه متخصصین و استادی امتیاز بالاتری را دریافت کرده است(شکل ۸).

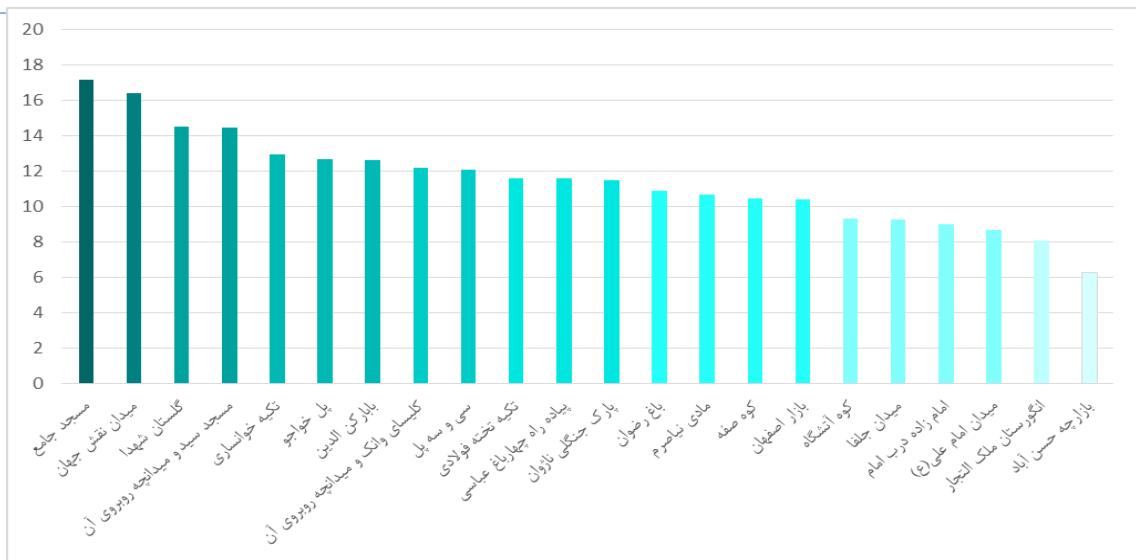
به طور کلی در مجموع آرای نخبگان و شهروندان، مسجد جامع اصفهان بالاترین امتیاز و به ترتیب میدان نقش جهان، گلستان شهدا، مسجد سید، تکیه خوانساری، پل خواجه، تکیه بابارکن الدین، کلیسای وانک، سی و سه پل، تکیه آقای تخت فولادی، پیاده راه چهار باغ عباسی، پارک جنگلی نازوان، باغ رضوان، مادی نیاصرم، کوه صفه، بازار اصفهان، کوه آتشگاه، میدان جلفا، امامزاده درب امام، میدان امام علی(ع)، انگورستان ملک التجار، و بازارچه حسن آباد رتبه های بعدی را کسب نمودند(شکل ۹). مسجد جامع اصفهان به علت فرم کالبدی، نوع مصالح و معماری معنادار، عملکرد مذهبی و اجتماعی، و حس زمان(به علت وجود فرمها و نقوش مربوط به دوره های تاریخی مختلف) اهمیت ویژه ای در ادراک معنویت داشته است.

آرای شهروندان در ادراک و تجربه معنویت از فضاهای شهری منتخب نشان می دهد مسجد جامع اصفهان(۱۶,۴۵)، میدان نقش جهان(۱۶,۰۷) و گلستان شهدا(میان رتبه ۱۵,۴۶) به ترتیب بالاترین میانگین رتبه را به خود اختصاص داده اند و دارای بالاترین تجربه حس معنویت بوده اند. در آرای شهروندان بازارچه حسن آباد، فضای انگورستان ملک التجار و میدان جلفا بترتیب کمترین میانگین رتبه را به خود اختصاص داده اند. شکل ۸ امتیازات دو گروه را نشان می دهد.

بررسی نتایج مقایسه فضاهای شهری منتخب، نشانگر این است که امتیاز میدان نقش جهان، پل خواجه، مسجد جامع اصفهان، کوه صفه، تکیه بابارکن الدین، خیابان چهار باغ عباسی، بازارچه حسن آباد و باغ رضوان، تفاوت چشمگیری در آرای استادی و نخبگان نسبت به شهروندان وجود ندارد. اما میانگین امتیاز فضای میدان امام علی، امامزاده درب امام، مسجد سید، تکیه خوانساری، تکیه آقای تخته فولادی، گلستان شهدا، سی و سه پل، بازار اصفهان و انگورستان ملک التجار، میانگین رتبه تجربه و ادراک حس معنویت شهروندان از متخصصین بالاتر بوده و میانگین رتبه بالاتری را کسب کرده است.



شکل ۸. مقایسه امتیاز فضاهای شهری منتخب اصفهان مبنی بر آرای شهروندان و نخبگان



شکل ۹. امتیاز و رتبه بندی نهایی فضاهای شهری اصفهان بر مبنای برخورداری از حس معنویت

بعدی را کسب کردند(شکل ۱۰). با اینکه مسجد جامع به عنوان یک فضای عبادی و مذهبی و میدان نقش جهان به عنوان یک میدان در کنار عملکردهای مذهبی فرهنگی اجتماعی و تجاری رتبه اول و دوم مجموع نظرات نخبگان و شهروندان را در میزان معنویت داراست اما در بررسی های کلی، گونه آرامستان افراد مشهور نظری مشاهیر دینی و شهدا امتیاز بیشتری کسب کرده است. امتیاز بالای این گونه از فضاهای شهری به علت ارتباط گروه های مختلف مردم از لحاظ درونی با این افراد، نورانیت وجودی و نیز حس دوری از دنیا و ارتباط با جهان دیگر در آرامستان ها و قبور مشاهیر دینی و نیز ویژگی های فرمی و طبیعی قبرستانی نظری تخت فولاد اصفهان است.

همچنین ویژگی های فرمی کالبدهای میدان نقش جهان، شکوه و عظمت، عملکردهای مذهبی، رویدادهای اجتماعی فرهنگی، وجود عناصر طبیعی نظیر آب و بوشش گیاهی این فضای شهری از عوامل ایجاد معنویت در فضا ذکر شده است.

۳-۵. رتبه بندی انواع گونه های فضای شهری

منتخب اصفهان بر مبنای ادراک حس معنویت مبتنی

بر آرای «اساتید و متخصصین» و «شهروندان»

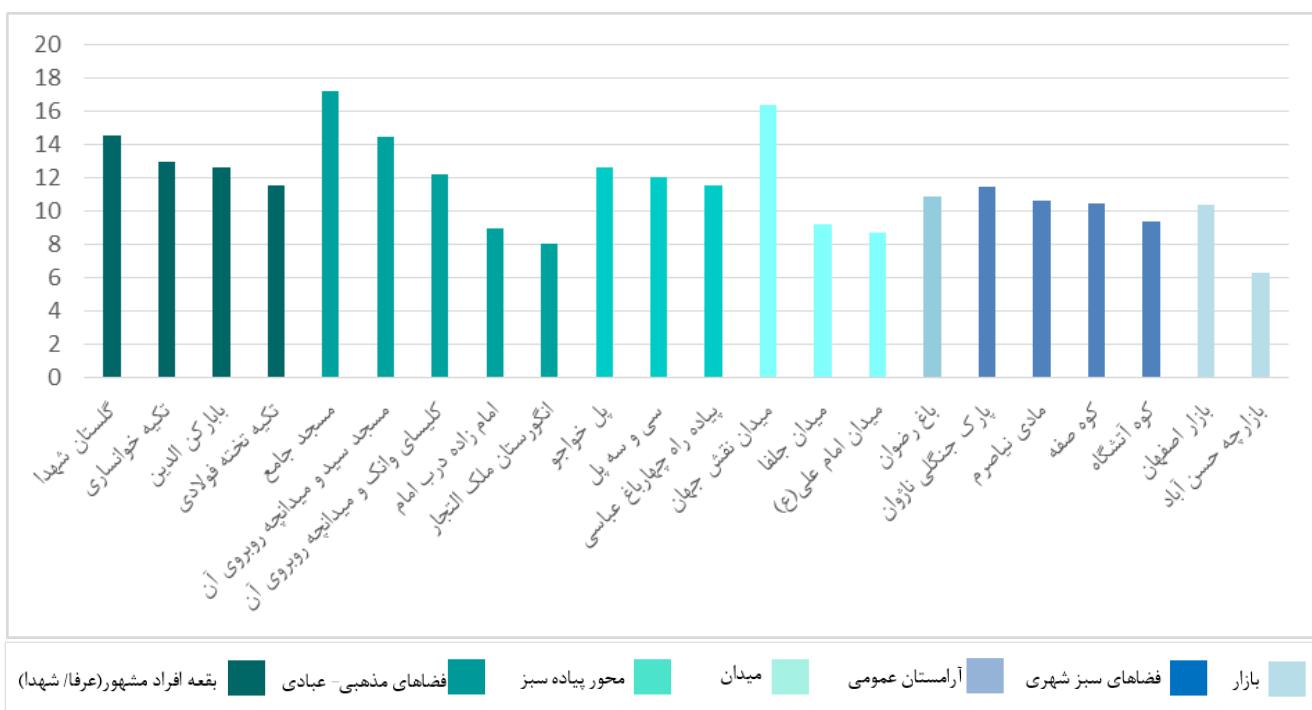
تحلیل نتایج بر اساس امتیازات گونه های مختلف فضای شهری نشان می دهد دو گونه «آرامستان ها شامل بقیه افراد مشهور (مشاهیر دینی و شهدا)» و فضاهای «عبدادی - مذهبی» به ترتیب بیشترین امتیاز را هم از دیدگاه اساتید و هم شهروندان به خود اختصاص داده اند. گونه محورهای پیاده سبز، میدان، آرامستان های عمومی، فضاهای سبز شهری و بازارها رتبه های



شکل ۱۰. مقایسه امتیاز انواع گونه‌های فضاهای شهری در برخورداری از حس معنویت بین گروه نخبگان و شهروندان

جدول ۶. امتیازات نهایی فضاهای شهری به تفکیک گونه و فضا

مکت	فضاهای	مبنای حرکت و مکت	گونه بندی شهری	فضاهای	مشخصات فضا	مقیاس	موردنطالعه	امتیاز فضا از دیدگاه اساتید	امتیاز فضا از دیدگاه شهروندان	میانگین امتیاز هر فضا	رتبه فضا	میانگین امتیاز گونه	رتبه گونه
آرامستان	میدان	میدان	میدان عمومی فعال	شهری	میدان نقش جهان	شهری	میدان نقش جهان	16.75	16.07	16.41	2	11.45	4
			میدان عمومی نیمه فعال	فرامحلی	میدان امام علی(ع)	فرامحلی	میدان امام علی(ع)	7.75	9.53	8.69	20		
			میدانچه	محالی	میدان جلفا	محالی	میدان جلفا	10.11	8.40	9.25	18		
	(آرامستان) مشهور (شهدا)	(آرامستان) مشهور (شهدا)	آرامستان عمومی	شهری	باغ رضوان	شهری	باغ رضوان	11.06	10.73	10.89	13	10.89	5
			باقعه افراد مشهور (شهدا)	شهری	گلستان شهدا	شهری	گلستان شهدا	13.61	15.46	14.53	3		
			تکیه و بقعه افراد مشهور (مشاهیر دینی)	فرامحلی	بیارکن الدین	فرامحلی	بیارکن الدین	12.86	12.43	12.64	7		
فضای عبادی- مذهبی	مسجد	مسجد	مسجد جامع شهری	شهری	مسجد جامع شهری	شهری	مسجد جامع شهری	17.93	16.45	17.19	1	12.18	2
			مسجد سید و میدانچه	فرامحلی	مسجد سید و میدانچه	فرامحلی	مسجد سید و میدانچه	14.54	14.41	14.47	4		
			روبروی آن	شهری	امام زاده درب امام	محالی	امام زاده درب امام	8.16	9.84	9	19		
	حسینیه	حسینیه	امامزاده	محالی	انگورستان مک التجار	محالی	انگورستان مک التجار	7.98	8.19	8.08	21		
			کلیسا	شهری	کلیسا وانک و میدانچه	شهری	کلیسا وانک و میدانچه	13.28	11.08	12.18	8		
			روبروی آن	شهری	پارک چنگالی نازوان	شهری	پارک چنگالی نازوان	12.04	10.97	11.5	12		
فضای سبز شهری	پهنه سبز	پهنه سبز	کوه مفه	شهری	کوه آتشگاه	شهری	کوه آتشگاه	12.16	11.49	10.46	15	10.49	6
			مادی نیاصرم	فرامحلی	پل خواجه	شهری	پل خواجه	10.19	9.19	10.67	14		
			پل	شهری	سی و سه پل	شهری	سی و سه پل	11.84	12.52	12.08	9		
	بازار	بازار	بازار مسقف	شهری	بازار اصفهان	شهری	بازار اصفهان	9.53	11.32	10.42	16	8.35	7
			بازارچه مسقف	محالی	بازارچه حسن آباد	محالی	بازارچه حسن آباد	6.13	6.43	6.28	22		
			پیاده راه	شهری	پیاده راه چهارباغ عباسی	شهری	پیاده راه چهارباغ عباسی	11.59	11.57	11.58	11		
فضاهای حرکت- مکت	سبز	سبز	پل	شهری	سی و سه پل	شهری	سی و سه پل	12.77	12.56	12.66	6	12.1	3
			پل	شهری	سی و سه پل	شهری	سی و سه پل	11.84	12.52	12.08	9		



شکل ۱۱. امتیاز نهایی فضاهای شهری اصفهان به تفکیک گونه بندی فضا

«ارتباط» - با خود، دیگران، طبیعت، خدا، جستجوی کمال و وحدت، امید و هماهنگی، اعتقاد به موجود یا موجودات مرتبه متعال و برتر، و در نظر گرفتن ابعاد متعال در همه ابعاد زندگی، در راستای این احساس که در زندگی چیزی بیشتر از زندگی مادی و قابل تجربه هم وجود دارد، و به زندگی افراد «معنا» و «ارزش» و «آرامش» می‌بخشد، ارتباط تزدیک دارد. فطرت انسان همواره در جستجوی معنا است، از این رو می‌توان رسیدن به جلوه های معنایی در فضای شهری را بخشی از تجربه شخص از معنویت در فضا دانست. بنابراین انواع فضاهای شهری متناسب با نوع ارائه و نمود مظاهر معنایی بر مبنای اهداف متفاوت، می‌تواند انواع معنویت را داشته باشد. در اینصورت طراحی فضای شهری با رویکرد معنویت به نوعی عمق بخشی به فضاهای عمومی با هدف دادن روح و معنا به

براساس گونه های مختلف فضا، از میان گونه میادین، میدان نقش جهان؛ گونه آرامستان ها، گلستان شهداء؛ گونه فضاهای عبادی مذهبی، مسجد جامع اصفهان؛ گونه فضاهای سبز شهری، کوه صنه؛ و گونه محورهای پیاده سبز، پل خواجو بیشترین امتیاز را کسب و رتبه اول را دارند. در میان گونه بازارها که در کل امتیاز کمی دریافت کرده اند بازار اصفهان تا حدودی بیشترین امتیاز را دارد(شکل ۱۱).

۶. بحث و نتیجه گیری

معنویت مفهومی فرادینی (دربرگیرنده دین و غیر دین) است که در زمینه های متفاوتی به کار می رود و برای افراد مختلف در زمان ها و فرهنگ های مختلف معانی متفاوتی داشته و با مفاهیمی نظیر داشتن احساس «هدف»، «معنا»، احساس

تواضع، منظر فرهنگی، منظر مقدس و منظر سبز؛ در ابعاد ادراکی نماد و نشانه‌های مذهبی فرهنگی، منظر صوتی مقدس، رنگ تعلق اجتماعات به فضاهای مذهبی فرهنگی؛ در ابعاد عملکردی، راه‌ها و مسیرهای مقدس، کاربری‌های مقدس؛ در ابعاد طبیعی زیست محیطی، عناصر طبیعی و هویت زیستمحیطی منطقه؛ در ابعاد اجتماعی فرهنگی، هویت فرهنگی و انواع رویدادهای خاص مذهبی فرهنگی اجتماعی در یک جامعه منسجم چند فرهنگی؛ در بعد زمان، حس زمان در بافت‌های تاریخی و کاربری‌های مذهبی فرهنگی زمان‌مند و منحصر‌فرد؛ و در بعد متعال دارای نمادها و عناصر مقدس و مورد احترام مذاهب و فرهنگ‌های مختلف و یا حضور و مرقد افراد مقدس (اولیای الهی یا مشاهیر دینی) هستند.

ادراك و تجربه اينگونه فضاها اثرات متفاوتی از لحاظ روانشناختی و معنوی بر افراد دارد (اثرات پسینی). این اثرات شامل ارتباط مطلوب فرد با خدا، خود، دیگران و یا طبیعت است و حامل پیام معنوی برای افراد است که از ارتباط انسان با خدا و ایجاد خلوت، ذکر، تفکر و ایجاد یک تجربه معنوی به دست می‌آید. یا باعث ارتباط مطلوب انسان با هستی و محیط طبیعی بصورت حافظت و احترام به طبیعت و ایجاد حس تعلق به محیط‌های طبیعی و بکر می‌شود. هم چنین در محیط مصنوع، به حافظت از مکان، به وجود آمدن حس مکان و حس تعلق به مکان منتهی می‌شود. تقویت روابط و تعاملات اجتماعی بر پایه بهبود ویژگی‌های اخلاقی نظریه مهربانی، تواضع، یاری‌رسانی و... از اثرات فضای شهری معنویت‌گرا در ارتباط مطلوب انسان با اجتماع حاصل می‌شود. هم چنین در بعد فردی، باعث بهبود

آن است و می‌تواند به ادراک معنوی از فضا ختم شود. معنویت در فضای شهری یا نگاه به معنویت از دریچه‌ی شهرسازی و طراحی شهری را می‌توان شامل تأثیرات عمیق و ژرف ارتباطات ایجاد شده فرد در تجربه فضای شهری در ارتباط با خود، خدا، اجتماع، محیط زیست، کالبد و فعالیتها دانست که زمینه تحول، بازنگری و توسعه هر چه بیشتر تجربه فرد از فضا را فراهم می‌سازد و اثرات روانشناختی و ادراکی متفاوتی بر وی خواهد داشت.

مجموع نظرات اساتید و نخبگان و شهروندان در مطالعات کیفی پژوهش نشان می‌دهد، فضای شهری معنویت‌گرا در یک بستر و زمینه (زمینه پیشینی) شکل می‌گیرد که این زمینه نقش مهمی در شکل گیری یا از بین رفتن معنویت در فضای شهری دارد. این زمینه یا بر اساس «اعتقادات دینی» مبتنی «حکمت نظری» (اعتقادات و مشاهیر دینی) یا «حکمت عملی» (احکام دینی، احکام و شعائر مذهبی) شکل گرفته؛ و یا بر پایه یک زمینه «برون دینی» بر اساس «اخلاق» و «عقلانیت» بوجود آمده است. هر کدام از این زمینه‌ها به ایجاد ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی و شکل‌گیری هویت اجتماعی فرهنگی در یک شهر ختم می‌شوند که بسترساز خلق فضاهای شهری معنویت‌گراست. همچنین فضاهای شهری معنویت‌گرا در ابعاد مختلف، کیفیت‌ها و ویژگی‌های خاص خود را دارند و می‌توانند تجربه نوینی از معنویت را برای افراد فراهم آورند. در ابعاد کالبدی دارای یکی از عناصر معماری مقدس یا هویتمند، رنگ و مصالح و هنرعمومی معنادار و مختص به یک فرهنگ خاص؛ در ابعاد بصری حس شکوه، وحدت، تقدس،



تأثیر اثرات روانشناختی و معنوي در ایجاد بسترهای مناسب جهت باز خلق فضاهای معنوي

شکل ۱۲. شبکه مضامین نهایی: چارچوب فضای شهری معنویت‌گرا

براساس گونه‌های مختلف فضا نیز، از میان گونه میدان، میدان نقش جهان؛ گونه آرامستان‌ها، گلستان شهداء؛ گونه فضاهای عبادی مذهبی، مسجد جامع اصفهان؛ گونه فضاهای سبز شهری، پارک جنگلی نازوان؛ و گونه محورهای پیاده سبز، پل خواجه بیشترین امتیاز را کسب و رتبه اول را دارند. در میان گونه بازارها که در کل امتیاز کمی دریافت کرده‌اند بازار اصفهان تا حدودی بیشترین امتیاز را دارد. با اینکه مسجد جامع اصفهان به عنوان یک فضای عبادی و مذهبی و نیز فرهنگی و میدان نقش جهان به عنوان یک میدان در کنار عملکردهای مذهبی فرهنگی اجتماعی و تجاری رتبه اول و دوم مجموع نظرات نخبگان و شهروندان را در میزان معنویت داراست اما در بررسی های کلی، گونه آرامستان افراد مشهور نظری آرامستان مشاهیر

وضعیت روانی فرد، حس آرامش، آسایش، نشاط و دوری از استرس‌ها و اضطراب‌های روزمره خواهد شد.

نتایج حاصله از مطالعات کمی پژوهش بر اساس امتیازدهی نخبگان و استادی و شهروندان به ۲۲ فضای شهری اصفهان از لحاظ داشتن معنویت نشان می‌دهد مسجد جامع اصفهان بالاترین امتیاز و به ترتیب میدان نقش جهان، گلستان شهداء، مسجد سید، تکیه خوانساری، پل خواجه، تکیه بابارکن‌الدین، کلیسا وانک، سی و سه پل، تکیه آقای تخته فولادی، پیاده‌راه چهارباغ عباسی، پارک جنگلی نازوان، باغ رضوان، مادی نیاصرم، کوه صفه، بازار اصفهان، کوه آتشگاه، میدان جلفا، امامزاده درب امام، میدان امام علی، انگورستان ملک التجار، و بازارچه حسن آباد رتبه‌های بعدی را کسب نمودند.

- [7].Dyson, J., Cobb, M., & Forman, D. (1997). The meaning of spirituality: A literature review. *Journal of advanced nursing*, 26(6), 1183-1188.
- [8].Carmona, M., Heath, T., Tiesdell, S., & Oc, T. (2010). Public places, urban spaces: the dimensions of urban design: Routledge.
- [9].Carmona, M. (2010). Contemporary public space, part two: classification. *Journal of urban design*, 15(2), 157-173.
- [10]. Pourjafar, Mohammadreza. (2015). Traditional urban spaces in Islamic Iranian cities. Tehran Municipality Publications.
- [11].Omobowale, M. O. (2020). "You Will Not Mourn Your Children": Spirituality and Child Health in Ibadan Urban Markets. *Journal of Religion and Health*.
- [12].Fang, C., & Yang, B. (2017). Modern Christian landscape in Nanjing, China: A literature review. *Sustainability (Switzerland)*, 9(11).
- [13].Marinic, G. (2016). Sacred landscapes: Spirituality and the built environment of Houston's Vietnamese community. *International Journal of Architectonic, Spatial, and Environmental Design*, 10(1), 23-42.
- [14] .Mattis, J. S., Palmer, G. J. M., & Hope, M. O. (2019). Where our bright star is cast: Religiosity, spirituality, and positive black development in urban landscapes. *Religions*, 10(12).
- [15]. Birch, R., & Sinclair, B. R. (2013). Spirituality in place: Building connections between architecture, design, and spiritual experience. Paper presented at the ARCC Conference Repository.

دینی(تحت فولاد) و شهدا(گلستان شهداء) امتیاز بیشتری کسب کرده است. این امتیازات و مولفه‌ها در زمینه فرهنگی اجتماعی(زمینه دینی مذهبی) ایران و شهر اصفهان به دست آمده و با توجه به تعریف معنویت و زمینه گرا بودن این مفهوم، ممکن است این نتایج در مکان های جغرافیایی دیگر متفاوت باشد.

پانویس

1. Spirituality
2. Spiritual city
3. Transcendence city
4. Gobekli Tepe (Turkey)
5. Spiritual urban space
6. Pragmatism
7. Systematic Review
8. Spirituality AND Urban space

منابع

- [1]Ardalan, N. (2016). The transcendent Dimension of Cities. IN_BO. *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura*, 7(9), 34-49.
- [2].Bermudez, J. (2016). Arguments for a Spiritual Urbanism. IN_BO. *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura*, 7(9), 104-115.
- [3].Tanyi, R. A. (2002). Towards clarification of the meaning of spirituality. *Journal of advanced nursing*, 39(5), 500-509.
- [4].Sheldrake, P. (2014). The spiritual city: Theology, spirituality, and the urban: John Wiley & Sons.
- [5].Bergmann, S. (2017). Religion, space, and the environment: Taylor and Francis.
- [6]Senbel, M. (2015). From Bioregional to Reverential Urbanism. Julio Bermudez, *Transcending Architecture*, the CUA Press, Washington, DC, 63-73.

- [25] .López Villalba, J. M. (2019). Medieval festivities and spirituality. Intervention of the city council in the enshrinement of the urban space. *Studia Historica, Historia Medieval*, 37(2), 113-132.
- [26]. Naor, L., & Mayseless, O. (2020). The Wilderness Solo Experience: A Unique Practice of Silence and Solitude for Personal Growth. *Frontiers in Psychology*, 11.
- [27]. Waked, H. A., & Albarmelgy, M. A. (2018). The influence of natural elements on spirituality in meditation and worship spaces. *Journal of Engineering and Applied Science*, 65(5), 331-353.
- [28]. Fisher, J. (2011). The four domains model: Connecting spirituality, health and well-being. *Religions*, 2(1), 17-28.
- [29]. Farrés, Y., Matarán, A., & Avello, Y. (2015). Deterritorialization in havana: Is there an alternative based on santeria? In *The Changing World Religion Map: Sacred Places, Identities, Practices and Politics* (pp. 1795-1811): Springer Netherlands.
- [30]. Barrie, T., Bermudez, J., Geva, A., & Teal, R. (2015). *Architecture, Culture & Spirituality* (ACS).
- [31]. Grabalov, P., & Nordh, H. (2020). "Philosophical park": Cemeteries in the scandinavian urban context. *Socialni Studia/Social Studies*, 17(1), 33-54.
- [32]. Hegner, V., & Margry, P. J. (2016). *Spiritualizing the city: Agency and resilience of the urban and urbanesque habitat*: Taylor and Francis Inc.
- [16]. McGlymont, K. (2018). Spaces of secular faith? Shared assets and intangible values in diverse, changing communities. *Implicit Religion*, 21(2), 142-164.
- [17]. Ardalan, N., Bakhtiar, L., & Haider, S. G. (1973). *The sense of unity: the Sufi tradition in Persian architecture* (Vol. 9): University of Chicago press Chicago.
- [18]. Naghizadeh, M. (2004). Iranian culture, water and purification of the built environment. *Journal of Environmental Studies*, 29(32), 71-92+10.
- [19]. Abbas, W. H. (2014). Spirituality enhancing into Green Design: Towards a better users' performance within a green building - "HSBC processing centre", Smart Village, Cairo, Egypt.
- [20]. Cornah, D. (2006). The impact of spirituality on mental health: A review of the literature: Mental Health Foundation.
- [21]. Bramadat, P. (2019). A bridge too far: yoga, spirituality, and contested space in the Pacific Northwest. *Religion, State and Society*, 47(4-5), 491-507.
- [22]. Baur, J. W. R. (2018). Urban green spaces, recreation and spiritual experiences. *Leisure/Loisir*, 42(2), 205-229.
- [23]. Mmako, N. J., Courtney-Pratt, H., & Marsh, P. (2020). Green spaces, dementia and a meaningful life in the community: A mixed studies review. *Health and Place*, 63.
- [24]. Sheridan, M. J. (2015). *Spirituality, Social Justice, and the Built Environment: Creating Sacred Space for All Peoples*.